

KRAJINNÝ RÁZ A PROMĚNY ŠUMAVY

Doc. Ing. Alena Salašová, PhD., Ustav plánování krajiny Mendelova univerzita Brno

Fenomen Šumava

Šumava – krajina hlbokých hraničných lesných hvozdo, územie dnes nesprávne považované za ukážku neporušenej prírody, priestor plný názorových stretov, nevyjasnených cieľových charakteristík, krajina na rozcestí... Akými zmenami prešiel charakter Šumavy? Je tento kraj skutočne krajinou prírodnou a má byť preto jej management cielený výhradne na bezzásahovosť a minimalizáciu ľudskej intervencie? Alebo sa jedná len o mýtus, klam a naše utopické dúfanie, že sme schopní v srdci Európy zachovať (alebo skôr vytvoriť?) rozsiahly prírodný areál? Prvou otázkou v tejto diskusii je: „je Šumava skutočne reprezentatntom prírodnej krajiny?“, a tými bezprostredne nasledujúcimi: „je možné takú krajinu v tomto území konzervovať alebo vytvoriť? Existuje v tomto prístupe v danej chvíli spoločenská zhoda?“ Práve na tieto otázky sa pokúsím v tomto príspevku ak nie hneď odpovedať, tak sa aspoň zamyslieť.

Šumava historická

Šumava – staré sídelné územie.

Šumavu môžeme považovať, napriek vžitej predstave o nedotknutosti prírody, za starú sídelnú oblasť. Toto typické územie pohraničného (a teda programovo málo osidlovaného) hvozdu, bolo pomerne frekventované už v staroveku. Územie Šumavy bolo v tejto dobe významné z dvoch dôvodov: jednak ním prechádzali významné kupecké cesty v smere na Český Krumlov a Strakonice spájajúce významné soľné oblasti s Baltom, jednak sa tu nachádzali významné náleziská drahých kovov, predovšetkým zlata. Tieto dva fakty zvýšili atraktivitu územia pre osidlovanie už v dobe bronzovej a železnej. Zrejme prvé etnikum, ktoré objavilo a osídlilo toto územie pravdepodobne už v 15. až 16. storočí pred našim letopočtom prišlo cez šumavské hory pravdepodobne z horného Podunajska. Boli to kmene s relatívne vyspelou kultúrou, ktoré priniesli so sebou zvláštny spôsob pochovávaní v mohylách. Aj keď sa obyvatelia Šumavy postupom času menili, mohylové pohreby zostali pre túto oblasť typické relatívne dlhú dobu a do určitej miery poznamenali aj jej podobu – relatívne mohutné mohyly o priemere až 80 m a výšky 10 m boli určite z diaľky viditeľné. V mladšej dobe bronzovej mohylový ľud postupoval ďalej na sever, kde miešaním sa s etnikom ľudu lužickej kultúry vytvoril kultúru knovízsku. Knovízsky ľud potom začína znovu prenikať do oblasti Južných Čiech, kde sa usadzuje na miestach dovtedy neobývaných (Horažďovice, povodie Blanice). V dobe železnej potom dochádza k rozvoju kultúry juhočeského ľudu mohylového hallstatskej doby, ktorá vykazuje husté osídlenie a dosahuje vysokej životnej úrovne.

Významným medzníkom v sídelnom vývoji Šumavy bolo laténske obdobie. Keltské kmene, ktoré sa v území mohli obajovovať už v 14. storočí pred n.l., obsadzujú strednú Európu až do predhoria Šumavy v 5. storočí pred našim letopočtom. Ostatne prvý známy názov Šumavy *Gabreta* (*Gabréta hylé*, les kozorohov alebo tiež ovčie vrchy) zaznamenaný na mape Claudia Ptolemaia, je práve keltského pôvodu. V strednom období sa Kelti s mohylami obmedzujú na Pootavie. Pre svoju ochranu budujú mohutné opevnené hradiská a prvé protourbánne sídla (oppida), ako napríklad Věneč, Zámek, Kněží hora, najvyššie v ČR položené hradisko Obří hrad u Nicova, alebo jedno z najväčších opid v Třísove u Českého Krumlova. V 1. storočí pred n.l. sa stretávame s laténskymi osadami, ktoré patria k stradonickej kultúre. Sú budované na výšinách, s niekoľko málo obydliami, umiestňovanými aj po dvoch pod jednou strechou. Kelti boli známi ako významní prospektori, ktorí za zlatom postupovali hlboko do Pošumavia, a súčasne ako veľmi zruční spracovatelia kovov - hutníci a kováči. Ich aktivity dodnes pripomínajú početné seipy dochované napríklad na rýžovišti pri Modlešoviciach. Keltskí bójovia boli na prelome letopočtov vytlačovaní bojovnými germánskymi kmeňmi. Okrem archeologických stôp o ich pobyte svedčia niektoré toponomastické názvy (Vltava, Otava = Atava a pod.). Stará kultúrna krajina šumavy prvý krát zaniká po odchode Keltov a až do príchodu Slovanov (5. – 6. storočie nášho letopočtu) sú južné Čechy považované za opustené. Nemáme žiadne správy, ktoré by osvetľovali pomery v Pošumaví v týchto dobách.

Slovani prenikali do priestoru Šumavy pomaly a postupne už od 5. storočia n.l. K hraničným pohoriam sa približovali pozdĺž Otavy a Ostružnej, Volšovky a Podmokelského potoka, Blanice a Vltavy. Pri zakladaní osád sa vyhýbali mokradiam a vyššie položeným miestam. Obytné stavby bez pevnej formy sa volne zoskupovali do osád. Rozvíja sa poľné hospodárstvo prevádzané dvojhonným spôsobom a chov dobytká kombinovaný lovom a rybolovom.

Zakrátko po svojom príchode do územia, začína priťahovať podobne ako pred nimi Keltov ryžovanie zlata na Otave a prítokoch nových kolonistov, takže v 9. – 10. storočí je Pootavie husto zaľudnené. V tejto dobe znovu stúpa význam poľnohospodárstva, ktorého produktivita výrazne rastie po zavedení trojpolného systému. Veľmi skoro po svojom príchode sa jednotlivé rody spájajú do menších kmeňových celkov, ktoré si budujú vlastné obranné hradiská (u Sousedovic, Hradec u Řepic, Kněží hora u Katovic). Hradiská boli opevnené veľmi a boli určené buď k trvalému osídleniu alebo slúžili len ako útočiská pre okolný ľud.

Okolo 9. storočia za neustále pokračujúceho centralizačného procesu sa Slovania stávali v Pošumaví spolu s ostatnými juhočeskými kmeňmi súčasťou rozsiahleho územia kmeňa Zličanov, ktorí si na Práchni vybudovali župný hrad. Nová kolonizačná vlna v 10. storočí privádza do južných Čiech ďalších obyvateľov. Etnická a politická hranica zabieha v týchto dobách hlboko do dnešného Rakúska. Zmienky o sídlach v listinných prameňoch z 11. a 12. storočia ukazujú postupné osídľovanie celého územia. Stále viac lesných plôch sa mení na ornú pôdu, na rúbaniskách vznikajú ďalšie sídliská, do ktorých prichádzajú noví osídlenci – roľníci a remeselníci. Veľkú úlohu v osídľovaní procese hrali podobne ako inde na území Čiech kláštory. Jedným z najvýznamnejších v oblasti Pošumaví bol cisterciácky kláštor v Nepomuku. V osídlení sa stále výrazne prejavuje aj obchod, ktorý prebiehal od staroveku po obchodných cestách a strhával Južné Čechy do obchodnej sféry intenzívnejšie, než tomu bolo v iných okrajových oblastiach. Pri kupeckých cestách vznikajú trhové vsi, na križovatkách potom významné kupecké osady.

13. storočie sa so svojimi charakteristickými rysmi v Pošumaví plne uplatnilo. Veľká kolonizácia výrazne ovplyvnila úbytok lesov a zmenu ich druhovej štruktúry. Pribúdajú nové obce, vďaka podpore Václava I. rastie záujem o baníctvo. Zlatonosné bane poskytujú veľké nádeje a priťahujú záujem nových nemeckých osadníkov. Na Šumave sa od 13. storočia začína objavovať nový typ sídla - mesto kráľovské alebo panské. Mestá začínajú na seba preberať funkciu správnych stredísk. Od polovice 13. storočia sa začínajú objavovať aj hrady, ktoré sú budované na vyvýšeninách.

K novému rozmachu ťažby zlata a striebra a tým aj k rozvoju regionu dochádza v 14. storočí.

Oblasť Šumavy sa teší pozornosti českých kráľov i bavorských susedov, rozširuje sa počet kráľovských a poddanských miest. Až do 15. storočia vykazujú južné Čechy hustejšie osídlenie kraja proti iným regionom. Do tohto obdobia siahajú počiatky ďalšej hospodárskej činnosti, ktorá výrazne ovplyvnila charakter krajiny a kvalitu miestnych lesov – sklárstvo. Sklárske hute sa objavujú už v 14. storočí, ale svoj najväčší rozkvet zaznamenávajú až v 16. storočí. Práve im padnú za obeť posledné zbytky relatívne prírodných šumavských bučín. Niekedy v tejto dobe stráca Šumava definitívne svoj relatívne prírodný charakter a na dlhé stáročia sa mení na krajinu výsostne kultúrnu.

V husitských dobách, kedy sa na stranu táboorských pridávajú mestá Klatovy, Horažďovice, Prachatice, Vodňany, Sušice a Písek, zmietajú Pošumavím nepokoje. Hlavným odporcom vlády Jiřího z Poděbrad sa stáva Oldřich z Rožmberka, ktorý s ďalšími revoltujúcimi šľachticmi vytvára roku 1449 v Strakoniciach jednotu strakonickú. Hospodársky vzostup kraja a miest, opäť vďaka baníctvu a obchodu rozvíjajúcom sa pri zemských cestách, sa tak prejavuje až v období renesancie (16. st.) po spoločenskom a politickom ukludnení situácie.

Nové nepokoje do územia priniesli stavovské povstania a udalosti po Bielej hore. V dôsledku týchto zmien sa značná časť pôdy v Pošumaví dostáva do rúk nových majiteľov. K významným patria predovšetkým jezuiti, ktorí vlastnia i mestá Horažďovice a Strakonice. Tridsaťročná vojna silne poznamenala kraj útrapami. Napriek určitému rozmachu v 18. storočí, kedy kulminuje a uzatvára sa proces osídľovania Šumavy zakladaním posledných osád aj vo vyššie položených oblastiach, budovaním výrobných zariadení (predovšetkým píl) a zrejme najvýraznejšiemu odlesneniu územia, dochádza k postupnému úpadku prosperity kraja. Situáciu nevyriešil ani nástup

priemyselnej revolúcie v 19. storočí – domácky prevádzané remeslá osadníkov už neužívajú, podmienky pre rozvoj poľnohospodárstva sú v tejto oblasti veľmi nevýhodné. Zrušenie poddanstva uvoľnilo väzbu ľudí k panstvu a podmienilo významný demografický odliv z regiónu Šumavy za prácou. Pomaly končí éra Šumavy v podobe relatívne husto osídlenej harmonickej krajiny, s vyváženým pomerom lesa, ornej pôdy a trvalých poľnohospodárskych kultúr. Postupom času zanikajú drobné priemyselné podniky (sklárske hute, spracovanie kovov) a menšie osady a v krajine začína významnejšie dominovať hospodársky les.

Šumava 20. storočí

Šumava, tak ako ju poznáme dnes, je výsledkom vývoja predovšetkým druhej polovice 20. storočia. Vojnové udalosti priniesli veľmi významné demografické zmeny regiónu na úrovni celkovej výmeny obyvateľstva. Ešte než sa nová sociálna štruktúra stihne stabilizovať prichádza rok 1948. Takmer hermetické uzavretie hraničného pásma medzi ČSSR, Rakúskom a NSR rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo sídelnú štruktúru územia (na juh od Lipna zanikajú takmer všetky osady) a spôsob jeho využitia. Tie sídla, ktoré zostali zachované slúžia predovšetkým pre ubytovanie príslušníkov armády a vnútra a pracovníkov vojenských lesov. Priestor Šumavy je využívaný významne pre vojenské výcvikové účely, ostrahu hraníc a lesné hospodárstvo. Je trochu paradoxom, že práve existencia vojenských výcvikových priestorov asi najviac prispela k formovaniu dnes veľmi cenných prírode blízkych biotopov. Do roku 1989 sa krajina výrazne mení – s rozmanitého kultúrneho prostredia bohato štruktúrovaného drobnými poliami, sadmi a trvalými trávnyimi porastami (viz napr. výstava fotografií v Zvonkovej, in Rathenböck, 2005), pohľadovo relatívne otvoreného, sa územie uzatvára do lesa, začína dominovať jeho dnes typický interiérový charakter s občasnými výhľadmi z vyššie položených miest alebo vojenských rozhľadní.

Napriek všetkému ale nemôžeme ani v tejto dobe hodnotiť územie Šumavy ako prírodné.

Stále sa jedná o **výsostne kultúrnu krajinu** s dominanciou hospodárskeho lesa a rastúcou koncentráciou relatívne prírodných biotopov.

Budoucnosť Šumavy

Rok 1989 otvoril veľké témy v diskusii o budúcnosti Šumavy, ktoré ostatne pokračujú dodnes. Odborný svet sa rozdelil na dva tábory, ktoré sa na budúcnosť priestoru pozerajú rozdielnym spôsobom.

Prvý prístup počítal s návratom pôvodného (ale len českého) obyvateľstva podporeného rozsiahlymi reštitúciami majetku. Dominovala predstava, že sa pôvodní vlastníci vrátia na svoje statky a začnú formou rodinných fariem znovu hospodáriť v území. Týmto vytvorili znovu podmienky pre rozvoj sídiel a nevyhnutnej infraštruktúry. Zmeny, ktorými Šumava prešla v období socializmu boli ale tak rozsiahle a totálne, že posunuli tieto predstavy do úrovne snov a nespĺnených priání. Napriek tomu ale zostala otázka ďalšieho rozvoja dochovaných sídiel, ktoré mali veľkú príležitosť v rozvoji cestovného ruchu a mohli sa začať znovu rozvíjať. Ich rozvojové snahy ale narazili na druhú názorovú skupinu, s ktorou sa dostali do stretu.

Tento druhý prístup staval a doteraz stavia pomerne puristicky na tom, že sa Šumava stala územím prírodne veľmi hodnotným a s ohľadom na tento fakt, presadzuje veľmi výrazné **obmedzenie všetkých ľudských aktivít**, včítane hospodárskej úpravy lesa a zákazu vstupov do územia. Tento druhý prístup k budúcej podobe Šumavy vo svojej podstate počíta s rekonštrukciou prírodnej krajiny na rozsiahlom území. K akému datu vlastne túto rekonštrukciu chce vzťahovať nie je úplne jasné – do obdobia pred príchodom prvých osídlencov, t.j. do obdobia pred asi 4000 rokmi? **Nerešpektovanie dlhodobého kultúrneho vývoja a ritualizácia určitých vybraných druhov takýto postoj určite naznačuje. Obnova prírodných spoločenstiev určite možná je (budú ale iné než tie pôvodné). Pokiaľ skutočne chceme tento pokus urobiť, bude to iste jednej z najväčších pokusov tohto druhu vo svete.**

Ostatne na oficiálnych stránkach NP Šumava sa píše „Národní park je jedinečnou vedeckou laboratórií umožňující sledování přírodních procesů v míře jinde nerealizovatelné.“ V prenesenom

slova zmysle je s týmto konštatovaním samozrejme možné súhlasiť – pokiaľ sa ale začne uplatňovať ako dogma, musíme sa naň začať pozerat' trochu opatrnejšie. Relatívna (nikdy nie úplná) bezzásahovosť v managemente lesnej krajiny je určite možná a s úspechom sa uplatňuje na malých segmentoch krajiny v mnohých národných parkoch a chránených krajinných oblastiach. Krásnym príkladom je napríklad NPR Sidonie v CHKO Biele Karpaty. **Z hľadiska udržateľnosti sa dá s úspechom uplatniť v malom územnom rozsahu a tam, kde je les zdravý, vhodne druhovo, vekovo a priestorovo štrukturovaný a územie trvalo neosídlené.** Za takých podmienok je skutočne možné takýto zámer podporiť.

Situácia Šumavy je ale odlišná. Za prvé tu v prípade väčšiny smrekových monokultúr ťažko môžeme hovoriť o kvalitnom a dobre štrukturovanom lese, za druhé hovoríme o skutočne rozsiahlych oblastiach neporovnateľných výmerou so Sidoniou a za tretie sa jedná o územie s existenciou sídiel. A z tohto pohľadu nám odrazu dva piliere udržateľného vývoja začínajú krívať – narazíme **sociálny a ekonomický rozmer problému.** Súhlasím s tým, že je možné napriek všetkému taký pokus uskutočniť a spoliehať na silu prírody. V horizonte 200 a 300 rokov by sa veľmi pravdepodobne podarilo aj prirodzenou sukcesiou vytvoriť hodnotné relatívne prirodzené lesné spoločenstvo. Ako vedca by ma takýto pokus skutočne lákal. **Akým spôsobom ale bude táto krajina fungovať práve v tom medzidobí 2 až 3 storočí ?** – vylúčime z nej človeka ako takého ? Musíme predsa počítat' i s tým, že než vznikne cieľové spoločenstvo, určite dôjde k celej rade menších či väčších ekologických zmien často na úrovni pohromy. Vývoj vo Vysokých Tatrách, ktoré môžeme použiť ako paralelu, kde po páde bóry dochádza k náletom kôrovca, rozvoju erózie a početným požiarom predovšetkým na tzv. bezzásahových plochách, by mal byť určitým varovaním. NP Vysoké Tatry sa v tejto chvíli pohybuje v dvoch krajných rovinách – v relatívne divokej zástavbe a súčasne i purizme ochrancov prírody presadzujúcich bezzásahové prístupy. Než padne rozhodnutie na Šumave, je určite namieste štúdium vývoja územia Vysokých a Belianskych Tatier.

Čo v tejto chvíli radiť Šumave a jej manažerom ?

Pristupovať k tomuto územiu ako ku kultúrnej krajine a citlivým veľmi šetrným spôsobom usmerňovať jej vývoj. Technologických možností je na výber celá rada a nie je nutné sa pohybovať v krajných možnostiach typu holoseč alebo totálna bezzásahovosť. Uplatňovať tie lesohospodárske postupy, ktoré sú k lesu čo najcitlivejšie a nepovedú k ohrozeniu jeho existencie. Pri managemente územia rešpektovať princípy udržateľného vývoja, tak ako boli formulované na svetovom summite v Rio de Janeiro. Jedná sa o územie osídlené a jednostranná preferencia ekonomických výnosov, ale aj ekologického purizmu dlhodobu udržateľná v tomto území nie je. V managemente územia uplatňovať filozofiu Európskeho dohovoru o krajine. Stanoviť žiadané cieľové charakteristiky v **spolupráci s obyvateľmi a užívateľmi priestoru. Viest' s nimi otvorený dialóg a jeho závery rešpektovať.** Pri spracovaní územných plánov obcí dôsledne dodržiavať princípy udržateľnosti a šetrného využívania územia. Nepodporovať devastačné zámery, ktoré môžu ohroziť hlavné funkcie a spôsob využívania územia.

Použité zdroje

Slabina, M. Keltové na Šumavě. Vimperk: Správa NP a CHKO Šumava, 2005. ISBN80-7036-179-4
Vopěnka, J. Historie Šumavy. Dostupné z <http://sumavanet.com/vopin/indexy/historie.htm>
[online]Keltové na Šumavě. Anon. Dostupné z
http://druidova.mysteria.cz/KELTSKE_TRADICE/SUMAVA_KELTSKA.htm [online]
Rathenböck, E. V. Zvonková – výstava na místě, kudy procházely dějiny. 2005. Dostupné z
<http://www.ckrumlov.info/docs/cz/ad2006102201.xml> [online]